

İBNÜ'D-DÂYE

(ابن الداية)

III (IX) ve IV. (X.) yüzyıllarda yaşayan
baba-oğul iki âlim.

Ebü'l-Hasan (Ebü Ya'küb) Yûsuf b. İbrâhîm el-Hâsib el-Bağdâdî (ö. 265/879). 180 (796) yılında Bağdat'ta doğdu; Abbâsî hânedanına yakın bir aileye mensuptur. Annesi önce Mehdî'nin oğlu İbrâhîm'in, sonra da kendisiyle aynı yıl doğan Halife Mu'tasım-Billâh'ın sûtanesi olduğu için İbnü'd-Dâye künyesiyle tanınmıştır (Yâkût, V, 154-155). İyi bir tahsil gördü; bilhassa "Hâsib" lakabıyla anılacak derecede matematik öğrendi. Ayrıca Bağdat'ın meşhur tabiplerinden Cibrâil b. Buhtîşû' ve Ahmed b. Hârûn'dan tıp okudu. Tahsilini bitirince Dîvânü'l-harâc'da çalışmaya başladı. Bir süre sonra Halife Mehdî'nin oğlu İbrâhîm'in özel kâtibi oldu ve onun ölümüne (224/839) kadar yanından ayrılmadı; bu arada onun kısa süren halifelikliğini ve maceralı geçen hayatını anlatan bir de kitap yazdı. İbrâhîm'in ölümünün ardından Dimaşk'a gidip İsâ b. Hakem adında bir Nestûrî hekiminin yanında kısa bir süre kaldı ve Mısır'a geçti (225/840). Onun hesap işlerinden iyi anladığını öğrenen Ahmed b. Tolun kendisini devletin malî işlerini yönetmekle görevlendirdi. Fakat daha sonra eskiden Abbâsîler'in Dîvânü'l-harâc'ında çalışmış olduğunu işiterek onların adına casusluk yapmasından kuşulanmaya başladı ve bir ara evinde göz hapsine aldırdı (a.g.e., V, 156-157). Ahmed b. Tolun'un İbnü'd-Dâye'ye karşı duyduğu güvensizlik, aracılardan ricasıyla onu göz hapsinden çıkardıktan sonra da devam etmiş ve ölümünden hemen sonra iki oğlunu tutuklatıp kitap ve evrakına el koydurmuştur. Ancak evrakı arasında bulunan bir defterin yardım olarak dağıttığı mal ve paranın tutanaklarından ibaret olduğunu görünce kendisine rahmet dileyerek oğullarını serbest bırakmıştır (a.g.e., V, 158). Kaynaklarda İbnü'd-Dâye'nin tıp, matematik ve astronomi alanlarında birçok eser kaleme aldığı zikrediliyorsa da bunların bir kısmı oğlu Ebü Ca'fer'ininkilerle karıştırılmıştır. Ona ait çalışmalar şunlardır: *Ahbâru Ebî Nûvâs ve'l-muhtâr min şî'rih*, *Ahbâru İbrâhîm b. el-Mehdî*, *Ahbârü'l-e'ıbbâ'* (*Ahbârü'l-müteabbibîn*), *Kitâbü't-Tabîh*.

Ebü Ca'fer Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm el-Mısırî (ö. 340/951 (?)). Hayatı hakkında bilgi azdır. Babasının Mısır'a geldiği yıl

(225/840) Kahire'de dünyaya geldiği tahmin edilmektedir; bazı araştırmacılara göre ise doğum tarihi 235-245 (849-859) yılları arasındadır (*Kitâbü'l-Mükâfe'e*, neşredenin girişi, s. 7). Aynı şekilde ölüm tarihi de kesin şekilde bilinmemekte, Yâkût onun vefatının 330-340 (942-951) yılları arasında olduğunu belirttiğinden sonra, "340'ta öldüğünü tahmin ediyorum" demektedir (*Mu'cemü'l-üdebâ'*, V, 159). Kahire'de babasının gözetiminde öğrenim gören ve zamanını matematik, astronomi, edebiyat ve tarih ilimleriyle uğraşarak geçiren Ebü Ca'fer onun ölümünden sonra da kendisine kalan büyük miras sayesinde refah içinde yaşamış ve eserlerini kaleme almıştır. İlk dönem İslâm ilimleri tarihinde bir matematikçi olarak Sâbit b. Kurre, Ebü'l-Vefâ, İbn İrâk ve Hucendî ile mukayese edilmektedir. Latince'ye çevrilen kitaplarıyla Ortaçağ Avrupa matematikçilerinden Leonardo Fibonacci, Jordanus de Nemore ve Thomas Bradwardine'yi etkilemiştir.

Eserleri. 1. *Risâle fi'n-nisbe ve't-tenâsüb*. Öklid'in *Elementler*'inin beşinci bölümünü temel alan çalışma, matematikteki oran ve orantı üzerine yazılmış en önemli eserlerden biridir. İbnü'd-Dâye'nin, bu çalışmasıyla Öklid'in oran ve orantı tanımlarını genişleterek esaslı bir şekilde geliştirdiği görülür. Kitaptaki sekiz farklı duruma göre yapılmış son derece net açıklama ve yorumlar sayesinde, aralarındaki orantı bağıntıları bilinen bazı değerlerden yola çıkarak bilinmeyen miktarları hesaplamak mümkün olmaktadır. Müellif, Öklid'den başka Batlamyus'un *el-Mecisî'*sinden yararlandığını ifade etmekte, ayrıca iyice incelediği anlaşılan Archimedes, Hero, Eflâtun, Empedokles ve Apollonius'a da göndermelerde bulunmaktadır. İbnü'd-Dâye'den etkilenen İtalyan matematikçilerinden Leonardo Fibonacci, *Liber abacci* adlı eserinde kitaptaki orantıyla ilgili yöntemleri nakletmiş ve bunları vergi problemlerinin çözümünde kullanmıştır. Aynı tür bazı izler, Jordanus de Nemore'nin *Arithmetica in decem libris demonstrata*'sında da görülür. Thomas Bradwardine, İbnü'd-Dâye'yi bu kitabında sürekli ve süreksiz orantılara getirdiği ayrım sebebiyle matematikte otorite kabul eder. Pacioli de onu Öklid, Boethius, Jordanus de Nemore ve Bradwardine gibi bilgilerle aynı sınıfa koyar ve bu eserini bilime çok önemli bir katkı olarak görür. Novaralı Campanus'un tesbitine göre ise eser de

bir mantık hatası vardır ve bir yerde postula sayılan bir önerme daha sonra başka bir yerde teorem gibi ispatlanmıştır. Ancak kaynaklarda belirtildiğine göre bu durum kitabın kıymetini azaltacak bir zaf değildir. *Risâle fi'n-nisbe ve't-tenâsüb* Gerard de Cremona tarafından Latince'ye çevrilmiş ve bu çeviri fazla sayıda çoğaltılmıştır. Batı kütüphanelerinde eserin onu aşkın nüshasının bulunması Ortaçağ Avrupası'nda ne kadar geniş ilgi uyandırdığını göstermektedir (buldukları yerler için bk. Suter, s. 42-43; Sezgin, V, 289-290). 2. *Risâle fi'l-Kusiyi'l-müteşâbihe*. Birbirine benzeyen eğrileri konu alan eser yine Gerard tarafından Latince'ye çevrilmiş ve bu çeviri de Arapça aslı gibi günümüze ulaşmıştır (Sezgin, V, 290). 3. *Şerhu Kitâbi's-Semere*. Batlamyus'a nisbet edilen *Kitâbü's-Semere*'nin (*Centiloquium*) şerhidir. Bazı araştırmacılar metnin de İbnü'd-Dâye'ye ait olduğunu belirtmekte, metin ve şerhin Arapça aslı ve Nasîrüddîn-i Tûsî'nin Farsça tercüme ve şerhine ait yazmalarla çeşitli Batı dillerindeki tercümelere ait çok sayıda yazma ve neşir bulunmaktadır (Lemay, II, 99-107). 4. *Risâle fi'l-usturlâb* (Suter, s. 42). 5. *Kitâbü'l-Mükâfe'e ve hüsnü'l-ıkkâ*. İyi ve kötü davranışların karşılığı ile hayırlı sona dair yetmiş bir hikâye ihtiva eder. Irak, Suriye ve Mısır bölgesindeki sosyal ve ekonomik hayata ışık tutan bu hikâyeler aynı zamanda Tolunoğulları'nın yönetim tarzı hakkında da bilgi verir. Emîn Abdülazîz (Kahire 1332), Mahmûd Muhammed Şâkir (Kahire 1359) ve Ahmed Emîn - Ali el-Cârim (Kahire 1941) tarafından üç ayrı tahkikli neşri yapılmıştır. 3. *Siretü Ahmed b. Tolûn*. Abdullah b. Muhammed el-Bellevî'nin *Siretü Ahmed b. Tolûn* adlı eserinde iktibaslarda bulunduğu, İbn Saîd el-Mağribî'nin *el-Muğrib*'de özetlediği ve İbn Tağrıberdî'nin kaynakları arasında yer alan eser *el-Muğrib*'deki bilgiler esas alınmak suretiyle Karl Vollers tarafından Almanca tercümesiyle birlikte neşredilmiştir (Berlin 1894; Weimar 1895).

İbnü'd-Dâye'nin kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *Siretü Ebü'l-Ceyş Humâreveyh*, *Siretü Hârûn b. Ebü'l-Ceyş*, *Kitâbü Muhtaşari'l-mantık* (Vezir İbnü'l-Cerrâh Ali b. İsâ için yazılmıştır), *Risâle fi't-tabâ'î'* (Yâkût, V, 159-160). Bunlardan başka ona *Kitâbü't-Tabîh* adlı bir eser daha nisbet ediliyorsa da söz konusu kitabın babası Yûsuf tarafından İbrâhîm b. Mehdî için yazıldığı anlaşılmaktadır (*EP* [İng.], III, 745).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'd-Dâye, *el-Mükâfe'e* (nşr. Mahmûd M. Şâkir), Kahire 1359/1940, neşredenin girişi, s. 7; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, V, 154-160; İbnü'l-Kiftî, *İhbârü'l-ülemâ'* (Lippert), s. 78; İbn Ebû Usaybia, *Üyünü'l-enbâ'*, s. 475; *Keşfü'z-zunûn*, I, 667; Suter, *Die Mathematiker*, s. 42-43; Ahmed İsâ, *Mu'cemü'l-etübbâ'*, Beyrut 1361/1942, s. 127-130; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 229; Sarton, *Introduction*, s. 598; Kadri Hâfiz Tükân, *Türâşü'l-Arabî'l-ilmî fi'r-riyâziyyât ve'l-felek*, Kahire, ts. (Dârü'l-kalem), s. 213; Sezgin, *GAS*, V, 288-290; M. Ullmann, *Die Natur und Geheimwissenschaften im Islam*, Leiden 1972, s. 227-228; Richard Lemay, "Origin and Success of the Kitâb Thamara of Abu Ja'far Ahmad ibn Yusuf ibn İbrâhîm", *Proceedings of the First International Symposium for the History of Arabic Science*, Halep 1976, II, 91-107; Muhammed Kürd Ali, *Künûzü'l-ecdâd*, Dımaşk 1404/1984, s. 13-19; Francesco Gabrieli, "Kitâb al-Mukâfa'a di Ibn ad-Dâya", *RSO*, sy. 52 (1978), s. 27-38; F. Rosenthal, "İbn al-Dâye", *EP'* (Ing.), III, 745-746; Ebû'l-Hasan Dîyânî - Saïdullah Karabeglü, "İbn Dâye", *DMBİ*, III, 486-488; Sâmi Şelhûb, "İbn Dâye", *Mevsû'atü'l-hâdâretü'l-İslâmiyye*, Amman 1993, s. 257-259.

SADETTİN ÖKTEK

onu 395 (1005) yılı vefeyâtı içinde zikretmiştir.

İbnü'd-Debbâğ'ın kaynaklarda adı geçen eserleri şunlardır: *Müsnedü hadîsi (eḥâdîsi) Mâlik b. Enes; Müsnedü hadîsi Şu'be b. el-Haccâc, Esmâ'ü'l-ma'rûfîn bi'l-künâ mine's-şahâbe ve't-tâbi'in ve sâ'iri'l-muḥaddişin, Kitâbü'l-Hâ'ifîn; Akzıyetü (Kazâyâ) Şüreyh, Zühdü Bısr b. el-Hâris, Kitâbü'z-Zühd.*

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs* (nşr. İbrâhîm el-Ebyârî), Kahire-Beyrut 1989, I, 250-251; Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis* (nşr. İbrâhîm el-Ebyârî), Kahire-Beyrut 1989, I, 326-329; Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis* (Ebyârî), I, 357-359; İbn Abdülhâdî, *'Ulemâ'ü'l-hadis*, III, 224-225; Zehebi, *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 1025-1026; a.mlf., *A'lâmü'n-nübelâ'*, XVII, 113-114, 241; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: sene 381-400*, s. 285; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû'l-müzhreb*, I, 114-115; İbnü'l-Cezerî, *Ġayetü'n-Nihâye*, I, 272; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IV, 211; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz* (Ömer), s. 406; Makkarî, *Nefḥu't-tib*, II, 105; Bedrân, *Tehzîbü Târîhi Dımaşk*, V, 173.

NURİ TOPALOĞLU

İBNÜ'D-DEBBÂĞ, Ebü'l-Kâsım

(أبو القاسم ابن الدبّاغ)

Ebü'l-Kâsım Halef
b. el-Kâsım b. Sehl (Sehlûn)
el-Ezdî el-Endelüsî
(ö. 393/1003)

Hadis hâfızı.

325'te (937) Kurtuba'da doğdu. Babasının tabaklıkla uğraşması sebebiyle İbnü'd-Debbâğ diye anıldı. İlk öğrenimini memleketinde yaptıktan sonra 345'te (956) tahsil için seyahate çıktı. On beş yıl kadar süren bu yolculuğu sırasında Mısır, Şam ve Hicaz bölgelerini dolaşarak pek çok âlimden istifade etti. Muhammed b. Yûsuf el-Kindî, İbnü's-Seken, Hamza el-Kinânî, İbn Eşte ve Âcurrî, İbnü'd-Debbâğ'ın sayıları 300'ü bulduğu söylenen hocalarından bazılarıdır. Hadis ilimleri yanında kıraatle de meşgul olan İbnü'd-Debbâğ, *Kitâbü's-Seb'a'nın* müellifi İbn Mücâhid'in talebesi Ebû Bekir Ahmed b. Sâlih el-Bağdâdî'den kıraat okudu. Memleketine döndükten sonra Kurtuba'da hadis okutmaya başlayan İbnü'd-Debbâğ'ın talebeleri arasında kendisinden çok miktarda hadis yazan İbn Abdülber en-Nemerî ile Ebû Amr ed-Dânî ve İbnü'l-Faradî zikredilebilir. Güvenilir bir hadis hâfızı olan, ricâl ve hadislerde görülebilecek illetler konusunda uzman kabul edilen İbnü'd-Debbâğ 17 Rebülâhîr 393'te (23 Şubat 1003) vefat etti; İbn Tağrıberdî ise

İBNÜ'D-DEBBÂĞ, Ebü'l-Velîd

(أبو الوليد ابن الدبّاغ)

Ebü'l-Velîd Yûsuf b. Abdilazîz
b. Yûsuf el-Lahmî el-Ündî el-Endelüsî
(ö. 546/1151)

Hadis hâfızı ve tarihçi.

Endülüs'te Belensiye'nin (Valencia) köylerinden Ünde'de (Onda) doğdu ve daha sonra Mürsiye'ye (Murcia) yerleşti. İbn Abdülhâdî ve Zehebi, doğum yılını İbn Beşkûvâl'den naklen 481 (1088) olarak gösterirken bizzat İbn Beşkûvâl bu tarihin 482 (1089) olduğunu belirtmektedir. Ebû Ali es-Sadeffî onun en çok istifade ettiği hocasıdır. Kendisinden İmam Mâlik'in *el-Muvaḥḥat*'a adlı eserini, *Şahîh-i Buḥârî ve Şahîh-i Müslim*'i, Tirmizî'nin *el-Câmi'u's-şahîh*'inin büyük bir kısmını, Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'ini, İbn Şeybe ile Bezâr'ın *el-Müsned*'lerini, Dârekutnî'nin *es-Sünen ve el-İel*'ini, İbn Kâni'nin *el-Mu'cemü's-şahâbe*'sini okudu. Ayrıca Ebü'l-Velîd İbn Rüşd ile Ebû Bekir İbnü'l-Arabî de onun faydalandığı hocaları arasında yer alır. İbnü'd-Debbâğ'ın en tanınmış talebesi ise İbn Beşkûvâl'dir.

Mürsiye'de hatiplik, Dâniye'de (Denia) kadılık görevlerinde bulunan İbnü'd-Debbâğ hadis yazmaya önem veren, hadislerin senedlerini ve râvileri iyi bilen bir âlim olup İbn Beşkûvâl onu çeşitli hadis ilimlerinde döneminin önde gelen otoritesi olarak tanıtmış, Endülüslü hadis imamlarının

sonuncusu kabul edilmiştir. Mâlikî mezhebine mensup olan İbnü'd-Debbâğ'ın isabetli hükümler vermesi sebebiyle çevresinde daima aranan bir kişi olduğu belirtilmiştir. İbnü'd-Debbâğ Dâniye'de vefat etti ve Mürsiye'ye götürülerek orada defnedildi.

Eserleri. İbnü'd-Debbâğ'ın kaynaklarda adı geçen eserleri şunlardır: *Tabakâtü'l-huffâz min ehli'l-hadis* (bazı sıralama hataları sebebiyle eleştirildiği söylenen eserin İbn Şihâbez-Zührî'den [ö. 124/742] Sileffî'ye [ö. 576/1180] kadar gelen hadisçilerin isimlerini ihtiva ettiği belirtilmektedir [İbn Abdülhâdî, IV, 87]; *Tabakâtü'l-muḥaddişin ve'l-fukahâ'* adıyla kaydedilen eser de muhtemelen bu kitaptır [el-Kâmüsü'l-İslâmî, II, 345]); *Kitâbü'l-Ġavâmiż ve'l-mübhemât* (İbn Hayr, s. 219); *Mu'cemü şüyûhi'l-Kâdî eş-Şadeffî* (Ebû Ali es-Sadeffî'nin kendilerinden faydalandığı şeyhlerine dair bir mu'cemdir [İbnü'z-Zübeyr, VII, 208]); *Fehrese; İhtîşârü İzâhi'l-işkâl* (Abdülganî el-Ezdî'nin, hadis râvilerinin isimlerinde görülen problemlerle ilgili olarak kaleme aldığı *İzâhu'l-işkâl* in özetidir [a.g.e., VII, 208]). *Hediyetü'l-ârifin*'de (II, 552) müellifin *Reşhatü'n-naşih mine'l-hadisî's-şahîh* adlı bir eserinden bahsedilmekteyse de bu kitap Debbâğzâde Mehmed Efendî'nindir (*DİA*, IX, 63).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hayr, *Fehrese*, s. 219, 436; İbn Beşkûvâl, *eş-Şıla* (nşr. İbrâhîm el-Ebyârî), Kahire-Beyrut 1410/1989, III, 978-979; Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis* (nşr. İbrâhîm el-Ebyârî), Kahire-Beyrut 1410/1989, II, 662; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 264; İbnü'z-Zübeyr, *Şılatü's-Şıla* (nşr. E. Lévi-Provençal), Rabat 1937, VII, 207-209; İbn Abdülhâdî, *'Ulemâ'ü'l-hadis*, IV, 86-88; Zehebi, *Tezkiretü'l-huffâz*, IV, 1310-1312; a.mlf., *A'lâmü'n-nübelâ'*, XX, 220-221; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: sene 541-550*, s. 263; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz* (Ömer), s. 470-471; *Hediyetü'l-ârifin*, II, 552; *el-Kâmüsü'l-İslâmî*, II, 345; Mehmet İpşirli, "Debbâğzâde Mehmed Efendî", *DİA*, IX, 63.

NURİ TOPALOĞLU

İBNÜ'D-DEHHÂN

(ابن الدهان)

Ebü Muhammed Nâsihuddîn
Saïd b. el-Mübârek b. Aîf
b. Abdillâh en-Nahvî el-Bağdâdî
(ö. 569/1174)

Arap dili ve edebiyatı âlimi.

494'te (1101) Bağdat'ın Nehritâbık mahallesinde doğdu. Şair sahâbi Kâ'b b. Amr el-Ensârî'nin soyundandır. Bağdat'ta lugat, dil ve edebiyat dersleri aldiktan sonra